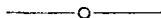

3. Gerhauser Albert: Szegedi Lőrinc Theophaniája, mint a szegedi nyelvjárás emléke.

A bevezetésben elvi kérdéseket fejteget főleg azzal az eredménnyel, hogy a nyelvjárasi sajátságok keletkezésének chronológiáját, egymáshoz való időbeli viszonyukat, a legtöbb esetben mai elterjedésük földrajzi határaiból is megállapíthatjuk, de keletkezésük abszolút időpontja csak nyelvemlékek segítségével állapítható meg. Ezután azt vizsgálja, hogy mely írott nyelvemlékek vagy XVI. századi nyomtatványok alkalmasak nyelvjárástörténeti tanulságok levonására. Tanulmánya derék-résében Szegedi Lőrinc Theophaniája (1575) alapján próbálja megállapítani a szegedi nyelvjárás XVI. századi hangtani sajátságait, s ennek a nyelvjárás mai hangtani sajátságaival való összehasonlítása útján eldönteni az egyes nyelvjárasi sajátságok keletkezésének egymáshoz viszonyított időrendjét.

4. Jagsich János: A kismartonvidéki német nyelvjárás.

(Kismarton, Ruszt, Szt. Margitbánya, Oka, Sérc, Fehéregyháza, Feketeváros, Széleskút, Sásony, Nyulas nyugatmagyarországi nyelvszigetek összehasonlító etnografiája és hangtana).

Nemcsak ezen vidéket, hanem az egész nyugatmagyarországi németséget az általánosan elterjedt *hienc* vagy *heanc* név alatt ismerik. Egy részének még külön neve is van: ezek a Heidebauerek, a Heideboden lakói. (Moson Eszterházáig.) Nevüket valószínűleg a Heideboden-től kapták, vagy pedig az előbbi hazájukban is Heide volt a lakóhelyük. Annyi bizonyos, hogy nyelvészeti szempontból alig különböznek a mi vidékünk lakóitól. Ezen a vidéken szintén előfordul egynéhány község, amelyekben az annyira jellegzetes *heanc* — *ui* a régi *uo* — helyett szerepel. A másik, a kismartonvidéki német nyelvjárástól elütő jelenség, hogy a régi ófn.-*ai* megmaradt *-ai*-nek. Ez a kettőshangzó sajátságos szinezetet ad a beszédnek, mert a diftongus első része még egy fokkal zártabb, mint a magyar *a*. A kismartoni vidéken ez az ófn.-*ai* három változatot mutat: *oa*—*a*—*ai* a Heidebodenen azonban alig van nyoma ezeknek; a legtöbb

esetben *ai* szerepel, pl. *loät* vagy *lat*: *lait* = *leid*; *-gmoa*, *gmai* vagy *gma*: *gmai* = *Gemeinde-*; *hoas*, *has*, *hais* = *heiss*. Ezen két eltérésen kívül más feltűnő sajátásra nem bukkantam eddig.

A Soprontól északra fekvő németiség nem tudja épúgy, mint a Heidebauerek, hogy milyen néven ismeri őket a világ. A „*Heanzarai*” név végzete sok laikust és kutatót is megtévesztett, mert sokan látták benne az újfeln. *das Reich* tájszólási megfelelőjét. Természetesen rögtön történeti vagy törzsi (nyelvi) egységre gondoltak és ezen beállítottságból magyarázták a név eredetét. Hogy Mösönmegye németisége a Heidebauer nevet megtarthatta, ez onnan magyarázható, hogy e vidék meglehetősen félreesik Soprontól, Magyaróvár felé gravitált és így nehezebben tudták az egységesítők egy kalap alá fogni a többi testvéreikkel. Egy időben azonban ezeket is heancoknak nevezték. Így Büncker,¹⁾ A. Hermann,²⁾ Becker³⁾ és Kurz⁴⁾ Hunfalvira⁵⁾ hivatkozva. Gieswein⁶⁾ volt az első, aki személyes tapasztalatai alapján meglehetősen kis területre szorította a heanc vidéket. Megállapításai fedik az északi németiség népies felfogását is.

A heanc név eredetét magyarázó elméleteket Czoernig⁷⁾ gyűjtötte össze. Az azóta megjelent tanulmányokban vagy ezen elméleteket találja az ember vagy pedig újabb magyarázatokat.⁸⁾ (A helyszűke miatt csak a valószínűbb magyarázatokat érintem.)

Büncker⁹⁾ Schwickernek¹⁰⁾ három elméletét említi meg, amelyekkel újabb időkben is találkozunk: 1. III. Henrik sokat

1) Büncker: Typen von Bauernhäusern.

2) A. Hermann: Hienzen.

3) Becker: Die Heanzen. Öst.-Ung. Revue. III. 1863. 282. o.

4) Kurz: Todtenwache bei den Hienzen, Ethnogr. Mitt. 1895.

5) Hunfalvi: Magyar ethnographia. 1895.

6) Gieswein: A hienczek. Felelet Kurznak. Ethnographia 1893. III. évf.

7) Czoernig: Ethnographie der Öst.-Ung.-Monarchie II. k. 1855. 57. o.

8) Bíró: Lautlehre der heanzischen Mundart in Neckenmarkt. Leipzig, 1908.; Becker: Die Heanzen. Öst. Revue. III. k. 1863.

9) Büncker: Westungarische Vorhallenhäuser. Mitt. d. Anthr. G. in Wien. XXXVIII. évf. 1908.

10) Schwicker: Die Deutschen in Ung. u. Siebenbürgen. Wien—Teschen, 1881.

hadakozott a magyarokkal. Ezen a vidéken többször megfordult a hadserege. Ismerték jól, tehát róla nevezték el magukat vagy mások nevezték el őket. 2. A híres Kőszegi család egy Henrik nevű tagjáról kapták a heancek nevüket. 3. IV. László alatt ezen vidék ura Henez vagy Henzo, comes camerae regiae, volt. Birtoka Sopron és Vas vármegyékre terjedt ki. Róla nevezték el a heanceket, a területet Henzonianak.¹¹⁾ Kétségesnek tartom, hogy a háborúokozta nyomor miatt hálából nevezte volna el magát e nép III. Henrikről. Különbözik komoly foglalásról nem is volt szó, inkább határvillongásokról, ezek pedig évszázadokra maradandó nyomot alig hagyhattak a nép emlékezetében. Sokkal fontosabb személyiségek nyoma teljesen kiveszett a nép emlékezetéből, sajátságos volna, hogy e három Henrik valamelyikének az emléke megmaradt volna! A népköltészetben találunk nyomot Nádasdy grófról, a Wesselényi-összeesküvés tagjáról, Zrinyiről, Frangepánról, de ezen Henzokról mélyen hallgat a nép! De a Heinrich név tájszólasbeli alakja, Hairich is ellene szól.

De feltéve, hogy a név innen származik, hogyan magyarázható meg ilyképen a gúnyos, lebecsülő értelme? Hiszen büszkének kellene lennie a népnek e nagy hírű volt uraikra és magára a névre is! Pedig nem büszkék rá! Annyira nem, hogy szívesen átengedik e név dicsőségét másvidéki német testvéreiknek! Ezt mindenki tapasztalhatta, aki nem hagyatkozott egyes munkák megállapításaira, hanem maga járt utána a dolognak. Maga Büncker¹²⁾ is említi a heanc név négy különböző gúnyos jelzőjét, ahogy vidékenként váltakoznak. Igaz, hogy egy másik alkalommal megint azt állítja, hogy a nép büszke a heanc névre. Ezen állítását azonban Thiering¹³⁾ cáfolja és megállapítja, hogy tapasztalata szerint kevesen tudják a nép közül, hogy a nevük heanc.

Tetszetős volna a *jetzt*-ből való leszármaztatás, de akkor nem okolható meg a *heanc* szó *n* hangzója. Különbözik a tájszó-

¹¹⁾ Büncker: U. o. 89. o.

¹²⁾ Büncker: Bauernhaus in der Heanzerei. Mitt. d. Anthr. G. 1895. 91. o.

¹³⁾ Thiering: Ethnogr. Mitt. aus Ungarn. 1896.

lásban a *jetzt* megfelelője a *hiadza*. Thiering¹⁴⁾ és Büncker¹⁵⁾ is ennek a hive. Biró¹⁶⁾ Nagel¹⁷⁾ nézetét osztja és a *heanz* név eredetét a tájszólásbeli *Henne* vagy *Huhn* szóval hozza össze-függésbe. A Dunántulon jól ismert alak a *tikász*. Legtöbbje a nyugatmagyarországi horvátságból került ki, mert egyformán beszélt németül és magyarul. Különösen régebben, amikor a vonatközlekedés nem bonyolíthatta le az áruszállítást, ezek jártak községről községre és összevásárolták a baromfit, hogy a soproni vásárra, illetve Bécsbe szállítsák. Tehát általánosan ismert alakok voltak, részint még ma is működnek. De ezeknek a kiáltásuk a házak előtt nem *heə-* vagy *heirus*, hanem *tikausz!* A tájszólásbeli nevük nem *heantsə*, hanem *heilkroummə!* Bajos is volna különben a *hei-*ből *hea-t* kihozni, úgyszintén a *hea-*ből *heantsə-t*; ott erős a nazalizáció, itt az *n* teljesen megvan. De maga a *heantsær* nomen agentis végződése is nehézséget okoz.

Az a véleményem, amit, ha jól emlékszem, Biró is megemlít, de elveti, hogy a *heants* név a tájszólásbeli: *hören s' -heants*-ból származik. A vidéknek a neve *heantsərai*. A *-rai* végzet nem a *qus Reich* tájszólásbeli megfelelője, hanem képző. Az *ujfeln.*-ben az alakja *-rei*. Ezen képző magja a régi *-e* (-ei). Román nyelvekből átvett szavaknál alkalmazták, mint a denominativa *absztraktá*-k képzőjét. Ritkán szerepel a kollektívák képzésénél. A középfeln. nyelvben sok ilyen szóval találkozunk. Idővel a germán eredetű szavak továbbképzésénél is alkalmazták; különösen az *-er* végződésű nomina agentis-eknél. A nomen agentis *-er* végződése és az *-e* (-ei) egy képzővé olvadtak össze; alakja: *-erie* (-erei). Pl. *Schelmerei*, *Rauferei* stb.¹⁸⁾ A képző kezdetben denominatív. Tevékenységet jelentő szavak képzésére szolgál; az ily módon képezett szavak a cselekvő személy tulajdonságát jelölik. Nemsokára az igékből is képeznek vele főneveket. Ezen deverbális képzés által az illető szónak rosszaló, gáncsoló értelmük lett. Az *-erei* végződésű

¹⁴⁾ Thiering: Ethnogr. Mitt. aus Ung. 1896. 103—104. o.

¹⁵⁾ Büncker: I. h.

¹⁶⁾ Biró: I. h.

¹⁷⁾ Nagel: Zeitschrift für österr. Volksekunde. 1902.

¹⁸⁾ W. Wilmans: D. Gr. II. k. 287. §. 381. o.

főnevek, mint *Schlägerei, Singerei, Schreierei*, sokszor ismétlődő és ezáltal terhessé lett cselekvést jelentenek.¹⁹⁾,

A töszó nem más, mint a már említett: *hören s'-heants* szólásmód. Ez a megszólítás általános. A soproni állatvásáron, hetivásárokon régebben sok idegen, különösen bécsi kereskedő fordult meg. Ezeknek feltűnt ez a nagyon gyakran előforduló *heants* megszólítás: *heants' feide!* -hören sie Vetter!; *heants' moəm!* -hören sie Mume!; az adás-vételnél, alkudozásnál: *heants' amo hea!* -hören sie einmal her!; *heants' khumməs amol tsruk-hören sie! kommen sie einmal zurück!*; *heants' ! sants' kšait ?-hören sie! sind sie gescheit?* sat. Ez szokásos az idegenek megszólításánál és az egymást magázók között is. Sokszor ismétlődik beszédközben, valami gondolatjel vagy hiatuskitöltő szerepe van. Ez méltán feltűnhetett, a sokszor ismétlődő, terhessé vált szokást nevezték el *heancolásnak* (ad dadogás!) *heantsærei* és így lett a nomen agentis belőle a *heantsæ* = a heancoló, *heants*-t mondó.

A többi névmagyarázatnál vagy nagyon kevés a történeti vagy nyelvi valószínűség, vagy pedig fel kell tételezni akár történeti, akár nyelvi zárt egységet. Ez utóbbi nem volt meg soha. Mert a nyelvészeti, néprajzi kutatások és maga a történelem is ellene tanúskodnak. A *hörens* magyarázatnál nincs szükség sem nyelvi, sem történeti zárt egységre; a név gúnyos, gáncsoló értelme megokolt. Minthogy idegenektől kapták ilyenformán a nevüket, így az is megérthető, miért ismerik legkevésbé maguk az elnevezettek. Arra meg sok példa van, hogy egy vidék vagy helység lakossága valamilyen feltűnő, szokatlan szólásmód következtében kapja a gúnynevét és hogy ez lassankint általánosan elfogadott névvé válik.

A családnevek egyezése egyes községek között nagyon csekély, pl. 7—7 községben közös név csak négy akad; kettős csoportosításnál 47 családnév közös.

A népszokások változatosak, de nagy százalékban egyeznek a szomszéd alsóausztriai szokásokkal. A gyermekszületés és gyermekhalállal kapcsolatos szokások majdnem 50%-ban

¹⁹⁾ U. o. 382. o.

megegyeznek.²⁰⁾ Általános szokások,²¹⁾ menyegző, házasság²²⁾ népies szólásmódok²³⁾ 30%-ban egyeznek.

Az építkezés terén sem tapasztalható egységes háztípus. Becker²⁴⁾ leírja a *heanc* házat, megállapításai azonban tévesek, amikor az egész *heanc* területre (Soprontól északra is) kiterjeszti. Büncker²⁵⁾ a sopronkörnyéki 8 helység háztípusát tárgyalja és valószínűnek mondja, hogy az egész *heanc* vidék háztípusa ugyanilyen. A következő évben²⁶⁾ már határozottan kimondja, hogy a sopronkörnyéki háztípus elterjedt az egész vidéken Soprontól Kőszegig. De amikor Felsőőrön az előtornácós házat felfedezi és ezen nyomot követve egészen a Fertő mellett fekvő Megyes községig jut, feladja az egységes típusról szóló nézetét.²⁷⁾

Ez az előtornácós háztípus a legáltalánosabb a mi vidékünkön is. Lényege az előszoba, konyha. Ez két részre oszlik: előtornác és a tulajdonképeni konyhára. Az előtornác lehet nyitott vagy zárt. A jómódú házaknál nyitott és díszes; ilyenkor a zárt tornác is előfordul. Ez télen-nyáron tartózkodási és étkezési helye a háznépnek. A konyha után következik az éléskamara (ahol hátsó szoba is van, a kamara után következik), azután az istálló. Ha a pajta külön áll és nem a főépülettel egy vonalban, akkor gyakran a pajtába építik be az istállót. Ez a háztípus túlnyomó részben van elterjedve vidékünkön. Az építésmódban és az egyes helyiségek elrendezésében ráismer az ember a frank háztípusra. A frank ház úgy fejlődött az egytermes germán háztípusból, hogy először kéttermessé (szobakonyha) lett. Az istálló a konyha mellett volt. Amikor a ház hátsó szobával bővült, az istálló az éléskamara után követke-

²⁰⁾ Wurth: Sitten, Bräuche und Meinungen des Volkes in Niederösterreich. Blätter für Landeskunde in Niederösterreich. 1865. 39., 44., 74. o.

²¹⁾ U. o. 1866. 261. o.

²²⁾ U. o. VI. 1872. 11. o.

²³⁾ Mitteilungen aus Horn. — Provinzialstimmen aus der Umgebung der Wechsel. Bltt. f. d. L. v. N. 1866. 83. o. és 218. o.

²⁴⁾ Becker: Die Heanzen. Öst. Revue. II. 1863. 384. o.

²⁵⁾ Büncker: Über das heanzische Bauernhaus Mitt. d. A. G. 1894.

²⁶⁾ Typen der Bauernhäuser in der Umgebung von Sopron. U. o. 1895.

²⁷⁾ Büncker: Westungarische Vorhallenhäuser. Mitt. d. A. G. in Wien. XXXVIII. 1908.

zett.²⁸⁾ Schweistal leírásában találtam meg a belga háztípust; ennek különböző változata előfordul nálunk, de találtam teljesen hű mását is. A konyhából, vagy ahol hátsószoba van, ebből vezet egy ajtószerűen szétnyitható dobogó az éléskamarába (Kelderkammer). Ezen felnyitható dobogó-ajtó alatt vezet 5—8 lépcső a pincébe. Ha a talajviszonyok miatt a pince nem ásható le mélyen, egyszerűen felemelik a ház ezen részét, az éléskamarába több lépcső vezet, a pince pedig csak félig van a föld alatt. Ilyenkor az udvar felől is vezet a kamarába lépcsőfeljárat.

Frank jellegű a lakás- (konyha-) bejárat, sőt más udvari helyiségek ajtaja felett az egyszerű vagy díszesebb féltetőzet. A legegyszerűbb házaknál is ott található az ajtó és ablakok felett a kis tetőormozat.

A heancvidéki (Soprontól—Kőszegig) ház ettől teljesen elüt; sokszor a jellemző négyszögépület helyett szétszórtak az egyes épületrészek, amint azt a terep követeli. Ezek a házak az alemann tipushoz tartoznak.

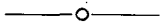
Maga a nyelvjárás sem mutat egységes alakot. A nyelvjárás bajor-osztrák, keverve frank hatással.

A germ. *ai* > *oa* > *oe* változás bajor; nyelvjárásukban azonban az *oa*-val párhuzamosan egy régebbi *a* is szerepel: ez karinthiai sajtáság.

g-nek a szóközepén és végén spirantikus kiejtése észak-bajor sajtáság, úgyszintén a primärumlautnak és a germ. *ë*-nek az összeesése. Az *au* > *ou* változás északbajor, de párhuzamosan vele előfordul a délbajor *o*. A germ. *o* > *u* > *uo* bajor ugyan, de a vele párhuzamos *-ui* északkeletausztriai. — *k*-nak a szó elején spirantikus kiejtése észak- és középbajor. Az *-en* végződésből az északbajorban *-n* lesz, nálunk *ə* is lehet. — Középbajor sajtáság az *l*-nek palatalizálása *a*, *o*, *u* után. — A minden vonalon tapasztalható illabializmus inkább közép- mint felnémet sajtáság. *b*-nek spirantikus kiejtése a szó elején és közepén középfrank sajtáság. A szóvégi *b* megmaradása felsőfrank hatás.

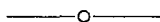
²⁸⁾ M. Schweistal: Das belgische Bauernhaus in alter und neuer Zeit. Mitt. der Anthrop. G. in. Wien. 1908. 303. o.

Ha tekintetbe vesszük ezen jelenségeket és a néprajzi adatokat, világos, hogy itt egy keveréknyelvről van szó, melynek magja a bajor-osztrák nyelvjárás. Az már más kérdés, hogy őslakosság keveredett-e itt össze a telepésekkel, vagy a többszörös telepések olvadtak-e bele a lassankint beszüremelő bajor-osztrák népbe; ezt a további kutatás lesz hivatva eldönteni.

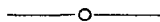

5. Jachini Anna: A magyar palatális mássalhangzók történetéhez.

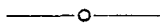
A $t, d > ty, gy$ és $ty, gy > t, d$ változásokat tárgyalja. Összegyűjtötte szinte teljes számmal az idetartozó adatokat s igyekszik megállapítani e hangváltozások szórványos vagy szabályos voltát, valamint földrajzi és időrendi határaikat.

6. Kirchknopf Gusztáv: Herder filozófiájának értékelése.

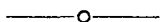

7. Köfalusi Gyözöné, Kövendi Veress Ilona: Mánuel görög császár uralkodása különös tekintettel magyarországi politikájára.

8. Mátyás Ernő: Pál Apostol Mystikája.

(Megjelent nyomt.: Minerva R. T. Kolozsváron, 1921. 52. l.)

9. Lőrinczy Margit: Vergilius hasonlatai az Aeneisben.

Az értekező a Vergilius Aeneisében található hasonlatok teljes gyűjteményét állítja össze s így teljesség tekintetében az első magyar nyelvű munka e tárgyból, mely a Vojticzky által tárgyalt hasonlatok hiányos anyaggyűjteményét is pótolni iparkodik. A hasonlatok összegyűjtésén kívül a szerző igyekszik megállapítani a hasonlatok forrásait, illetőleg eredetiségét is.